

Adroddiad i'r	Pwyllgor Gwasanaethau Democrataidd
Dyddiad y cyfarfod	13 Medi 2024
Aelod Arweiniol	Y Cyngorydd Julie Matthews, Dirprwy Arweinydd ac Aelod Arweiniol Polisi, Cydraddoldeb a Strategaeth Gorfforaethol
Pennaeth Gwasanaeth	Catrin Roberts, Pennaeth Gwasanaethau Cymorth Corfforaethol: Pobl
Awdur yr adroddiad	Steve Price, Rheolwr Gwasanaethau Democrataidd
Teitl	Briff ar Lywodraethu Democrataidd Lleol a Datblygiadau Deddfwriaethol Etholiadol

1. Am beth mae'r adroddiad yn sôn?

1.1. Yn ei Gynllun Gwaith cynhwysodd y pwyllgor adroddiad am ddarpariaethau Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021. Mae trosolwg o Ddeddf 2021 wedi ei gynnwys, ond mae'r adroddiad hwn hefyd yn cynnwys gwybodaeth ynglŷn â deddfwriaeth gyfredol arall gan Lywodraeth Cymru a Llywodraeth y DU sy'n effeithio ar drefniadau llywodraethu democrataidd y Cyngor.

2. Beth yw'r rheswm dros lunio'r adroddiad hwn?

2.1. I friffio'r pwyllgor ynglŷn â chynnwys newidiadau deddfwriaethol diweddar ac arfaethedig.

3. Beth yw'r Argymhellion?

3.1. Bod y pwyllgor yn ystyried y newidiadau deddfwriaethol a'r cynigion a grynhoir yn yr adroddiad hwn.

4. Manylion yr adroddiad

Deddf Llywodraeth Leol ac Etholiadau (Cymru) 2021

- 4.1. Derbyniodd Deddf 2021 Gydsyniad Brenhinol ar 20 Ionawr 2021. Ymysg set eang o ddarpariaethau ar gyfer Cynghorau Sir a Chymuned, yr oedd rhannau cyntaf y Ddeddf yn ymdrin â chofrestru pleidleiswyr, cylchoedd etholiadol yn cadarnhau y cynhelid etholiadau llywodraeth leol bob 5 mlynedd, a'r systemau pleidleisio y gall Prif Gyngor fel Sir Ddinbych eu defnyddio, h.y. system mwyafrif syml neu system pleidlais sengl drosglwyddadwy. Mae Deddf 2021 yn hyrwyddo cyfranogiad y cyhoedd ym mhroses Cynghorau lleol o wneud penderfyniadau, gan gynnwys defnyddio strategaeth cyfranogiad y cyhoedd a chynllun deisebau. Mae hefyd yn cadarnhau newidiadau dros dro Covid a oedd yn cyflwyno gofynion presenoldeb o bell mewn cyfarfodydd.
- 4.2. Mae'r Ddeddf yn rhoi dyletswydd ar arweinwyr grwpiau gwleidyddol i gymryd camau rhesymol i hybu a chynnal safonau uchel o ymddygiad gan aelodau eu grŵp ac i gydweithredu â'r Pwyllgor Safonau wrth ymarfer swyddogaethau'r Pwyllgor Safonau. Mae'r Ddeddf yn ei gwneud yn ofynnol i'r Pwyllgor Safonau baratoi adroddiad blynyddol i'r awdurdod. Ailenwyd y pwyllgor archwilio gan y Ddeddf, a gwnaeth yn ofynnol i'r pwyllgor ymgymryd â swyddogaethau ychwanegol yn ymwneud ag ymdrin â chwynion.

Deddf Etholiadau 2022

- 4.3. Deddf 2022 yw deddfwriaeth y DU ar gyfer etholiadau 'a gedwir yn ôl' yng Nghymru; sef etholiadau ar gyfer Senedd y DU ac i ethol Comisiynydd yr Heddlu a Throsedd – cynhaliwyd y ddau yn gynharach eleni. Bu'r Ddeddf yn gyfrifol am gyflwyno'r gofyniad i bleidleiswyr ddangos prawf adnabod ffotograffig wrth bleidleisio mewn gorsaf bleidleisio; cyfyngu ar ymdrin â phleidleisiau post; hwyluso ceisiadau ar-lein i gael pleidleisio drwy'r post a'i gwneud yn ofynnol i'r rheiny sy'n pleidleisio drwy'r post wneud cais bob 3 blynedd; cael gwared â'r 'rheol pymtheng mlynedd' i ddinasyddion Prydeinig sy'n byw dramor ar gyfer pleidleisio mewn Etholiadau Seneddol a newid trefniadau pleidleisio ac ymgeisio ar gyfer pleidleiswyr yr UE.

Adolygu Ffiniau Seneddol y DU, 2023

4.4. Mae Deddf Etholaethau Seneddol 1986 yn pennu nifer yr etholaethau seneddol ar 650 ar gyfer y DU i gyd. Mae'r Ddeddf hefyd yn darparu fformiwla fathemategol i benderfynu faint o etholaethau a ddylid eu dyrannu i bob un o'r pedair gwlad. Yn unol â'r fformiwla honno, bu gostyngiad yn nifer yr etholaethau a ddyrennir i Gymru o 40 i 32 ar gyfer Etholiad Cyffredinol mis Gorffennaf. Yr etholaethau newydd ar gyfer Sir Ddinbych oedd Gogledd Clwyd, Dwyrain Clwyd, Bangor Aberconwy a Dwyfor Meirionnydd.

Deddf Senedd Cymru (Aelodau ac Etholiadau) 2024

4.5. Mae'r ddeddfwriaeth Gymreig hon yn rhan o raglen diwygio etholiadol y Senedd, sydd â'r nod o gefnogi etholiadau mwy cynhwysol a Senedd sy'n fwy cynrychioladol. Derbyniodd y Ddeddf Gydsyniad Brenhinol ar 24 Mehefin 2024. Mae'r prif newidiadau sydd i'w gweithredu mewn pryd ar gyfer etholiadau'r Senedd yn 2026 yn cynnwys y canlynol:

- Bydd 96 Aelod o'r Senedd yn dychwelyd ym mis Mai 2026, wedi eu hethol gan ddefnyddio system rhestr gaeedig, hollol gyfrannol, gyda'r holl ymgeiswyr wedi eu henwi ar bapurau pleidleisio.
- Bydd yn rhaid i bob ymgeisydd ac Aelod o'r Senedd fod yn breswlydd yng Nghymru.
- Cynhelir etholiadau'r Senedd bob pedair blynedd o 2026 ymlaen.
- Mae Comisiwn Ffiniau a Democratiaeth Leol Cymru wedi ei ailenwi a'i ailwrpasu yn Gomisiwn Democratiaeth a Ffiniau Cymru, gyda'r swyddogaethau angenrheidiol ar gyfer cynnal adolygiadau o ffiniau etholaethau'r Senedd.
- Bydd 32 etholaeth Senedd y DU yng Nghymru yn cael eu paru i greu 16 etholaeth Senedd Cymru ar gyfer etholiadau'r Senedd yn 2026, a chynhelir adolygiad llawn o'r ffiniau ar ôl yr etholiad hwnnw.
- Bydd pob un o'r 16 etholaeth newydd yn ethol chwe Aelod o'r Senedd gan ddefnyddio fformiwla D'Hondt.
- Bydd uchafswm Gweinidogion Cymru yn cynyddu o 12 i 17 (yn ogystal â'r Prif Weinidog a'r Cwnsler Cyffredinol), gyda'r dewis i gynyddu hyn i 18 neu 19 yn amodol ar bleidlais gan y Senedd sy'n gofyn am fwyafrif o ddau draean. Bydd y nifer mwyaf o Ddirprwy Lywyddion yn cynyddu o un i ddau.

Deddf Etholiadau a Chyrff Etholedig (Cymru) 2024

4.6. Mae disgwyl i Fil Etholiadau a Chyrff Etholedig (Cymru) dderbyn Cydsyniad Brenhinol y mis hwn. Mae'r Bil yn gwneud darpariaeth ynglŷn â'r canlynol:

- Cofrestru etholiadol, i alluogi pleidleiswyr i gofrestru heb wneud cais (cofrestru pleidleiswyr yn awtomatig).
- Sefydlu Bwrdd Rheoli Etholiadol statudol, a gynhelir gan Gomisiwn Democratiaeth a Ffiniau Cymru.
- Y broses ar gyfer treialu newidiadau i'r system etholiadol – nid oes unrhyw dreialon pellach wedi eu cynllunio ar wahân i gofrestru pleidleiswyr heb wneud cais.
- Hygyrchedd ac amrywiaeth, rhoi dyletswydd ar Weinidogion Cymru i roi cynlluniau ar waith i gefnogi pobl o grwpiau sy'n cael eu tangynrychioli i sefyll mewn etholiadau, a chynnwys cymorth ariannol ar gyfer pleidleiswyr anabl.
- Cyllid ymgyrchu, i adlewyrchu newidiadau a wnaed yn Neddf Etholiadau 2022 ar gyfer gwariant tybiannol, ymgyrchu trydydd parti a chodau ymarfer y Comisiwn Etholiadol.
- Y system ar gyfer monitro ac adolygu trefniadau etholiadol llywodraeth leol.
- Anghymhwysu cynghorwyr cymuned i fod yn aelodau o'r Senedd.
- Defnyddio'r arfer lwgr o ddylanwadu'n amhriodol yn etholiadau'r Senedd ac etholiadau llywodraeth leol.
- Trosglwyddo swyddogaethau Panel Annibynnol Cymru ar Gydabyddiaeth Ariannol i Gomisiwn Democratiaeth a Ffiniau Cymru.

4.9 Mae Bil Etholiadau a Chyrff Etholedig (Cymru) yn cyflwyno dyletswydd newydd ar gyfer Gweinidogion Cymru i gyhoeddi canllawiau ar gyfer pleidiau gwleidyddol i'w hannog i gyhoeddi gwybodaeth amrywiaeth am ymgeiswyr y Senedd a strategaethau amrywiaeth a chynhwysiant ar gyfer pob etholiad Cymreig. Mae'r canllawiau drafft yn cael eu datblygu ar hyn o bryd, a byddant yn destun ymgynghoriad cyhoeddus yn ddiweddarach eleni.

Bil Senedd Cymru (Rhestrau Ymgeiswyr Etholiadol)

4.7. Cyflwynwyd y Bil i'r Senedd ar 11 Mawrth 2024, a derbyniwyd Egwyddorion Cyffredinol y Bil ar 16 Gorffennaf ac mae bellach yn symud yn ei flaen drwy broses

graffu'r Senedd. Bwriedir i'r newidiadau a gyflwynir gan y Bil gael eu gweithredu ar gyfer etholiadau'r Senedd yn 2030, ac maent yn cynnwys y canlynol:

- Byddai angen i bleidiau gwleidyddol sy'n cyflwyno mwy nag un ymgeisydd mewn etholaeth yn un o etholiadau'r Senedd sicrhau bod o leiaf hanner eu rhestr ymgeiswyr yn ferched.
- Byddai angen hefyd i bleidiau gwleidyddol roi merched ar frig o leiaf hanner eu rhestrau ymgeiswyr ar gyfer etholaethau.

4.10 Mae'r Senedd yn nodi bod merched ar hyn o bryd yn fwyafrif sy'n cael ei dangynrychioli yn y Senedd. Er eu bod yn ffurfio 51% o boblogaeth Cymru, yn etholiad y Senedd yn 2021 yr oedd llai na thraean (31%) o'r 470 ymgeisydd a gyflwynwyd gan bleidiau gwleidyddol yng Nghymru yn ferched, a 26 (43%) o'r 60 sedd yn y Senedd sy'n cael eu dal gan ferched.

Ymgynghoriad ar Gynigion am 16 Etholaeth newydd ar gyfer y Senedd

4.11 Mae Comisiwn Democratiaeth a Ffiniau Cymru wedi agor ymgynghoriad pedair wythnos ar ei gynigion cychwynnol am 16 etholaeth newydd i'r Senedd, a bydd yn cau ar 30 Medi. Er mwyn eu paru, bydd yn rhaid i'r etholaethau fod yn gyffiniol, a gellir ystyried y ffactorau canlynol hefyd:

- ffiniau llywodraeth leol;
- ystyriaethau daearyddol arbennig;
- cysylltiadau lleol (gan gynnwys rhai sy'n ymwneud â defnydd y Gymraeg).

4.12 Yn dilyn ystyried ymatebion cychwynnol i'r ymgynghoriad, disgwylir i'r Comisiwn gyhoeddi ail adroddiad yn nodi unrhyw gynigion diwygiedig ym mis Rhagfyr, a fydd yn destun ymgynghoriad pedair wythnos arall. Pan fydd wedi gwneud ei benderfyniadau terfynol, bydd y Comisiwn yn cyhoeddi adroddiad terfynol ym mis Mawrth 2025 yn nodi ffiniau 16 etholaeth newydd y Senedd. Ni all Llywodraeth Cymru na'r Senedd wneud unrhyw newidiadau i'r penderfyniadau hyn, ac mae'n rhaid i Weinidogion Cymru eu gweithredu, mewn cyfraith, o fewn 14 wythnos.

5. Sut mae'r penderfyniad yn cyfrannu at y Blaenoriaethau Corfforaethol?

5.1. Nid oes angen unrhyw benderfyniad ond mae'r newidiadau deddfwriaethol a amlinellir yn yr adroddiad hwn yn nodedig gan eu bod yn effeithio ar strwythurau llywodraethu democrataidd a gwleidyddol y Cyngor.

6. Faint fydd hyn yn ei gostio a sut y bydd yn effeithio ar wasanaethau eraill?

6.1. Mae rhaglenni diwygio etholiadol parhaus Cymru a'r DU, yn arbennig, yn peri bod angen monitro rheolaidd mewn perthynas â'r adnoddau sydd ar gael gan y Cyngor i'w gweithredu.

7. Beth yw prif gasgliadau'r Aseiad o Effaith ar Les?

7.1. Mae'r adroddiad hwn yn ymwneud â newidiadau deddfwriaethol cenedlaethol nad oes angen Aseiad o Effaith ar Les gan Gyngor Sir Ddinbych ar eu cyfer.

8. Pa ymgynghoriadau sydd wedi'u cynnal gyda Chraffu ac eraill?

8.1. Pwyllgor Gwasanaethau Democrataidd yw'r fforwm priodol ar gyfer yr adroddiad briffio hwn.

9. Datganiad y Prif Swyddog Cyllid

9.1. Nid oes angen datganiad ar gyfer yr adroddiad hwn.

10. Pa risgiau sydd ac a oes unrhyw beth y gallwn ei wneud i'w lleihau?

10.1. Mae'n rhaid i bob awdurdod lleol sicrhau ei fod yn gallu cefnogi gweithredu'r darpariaethau statudol hyn. Mae'r Cyngor wedi ailstrwythuro ei Wasanaethau Etholiadol yn ddiweddar er mwyn addasu i'r newidiadau deddfwriaethol.

11. Pŵer i wneud y penderfyniad

11.1. Nid oes angen penderfyniad yn ôl y deddfwriaeth berthnasol y cyfeirir ati drwy gydol yr adroddiad.